

СЛОВО МОЛОДОГО ДОСЛІДНИКА

СИМВОЛІКА ВЕСІЛЬНОГО ГІЛЬЦЯ

Напередодні весілля в Україні починали виготовляти весільне гільце. Так називається невеличке молоде деревце, або, точніше, велика гілка, яку встромляли у хліб (у деяких місцях — у коровай). Іноді з цією метою використовувалася крислата верхівка дерева. Найчастіше для весільного гільця обиралася ялина або сосна. Проте це могла бути ще й яблуня, груша, липа тощо. Кожен пагін гільця прикрашали усім, що можна знайти на той час: квітами, пучечками вівса, калини, горобини, кольоровими стрічками та нитками, запаленими восковими свічками; між галузками клали жменьку жита тощо. Весільне гільце розміщувалося у найпочеснішому місці — на краю столу у червоному куті. Тут воно стояло протягом весілля. У деяких місцях його носили усюди перед молодими¹.

Назви весільного гільця на території України досить різноманітні. Найчастіше зустрічаються такі як гільце (гильце, ильце, ільце), вильце (вільце), єльце (йольце, йолка, ялинка) у деяких місцевостях — деревце, тройчатка, галузка, різка, ріжки, квітка, хвойка².

Назви гільце (гильце, ильце, ільце) та галузка, напевно, виникли з тієї причини, що у згаданому обряді досить часто використовувалася гілка з певного дерева. Ця гілка могла мати три пагони на що вказує назва тройчатка.

Назва різка виникла, очевидно, під впливом польської мови (пор. п. *gozga weselna*). В Україні теж спостерігається звичай виготовлення весільного гільця за допомогою тоненьких лозин³.

Назва квітка, очевидно, з'явилася від того, що іноді гільце так прикрашали, що й листя не було видно — самі квіти⁴. Тому воно й нагадувало велику квітку.

Назва єльце (йольце, йолка, ялинка) прямо вказує на зв'язок із деревом, з якого найчастіше виготовлялося гільце. Подібну мотивацію має й слово хвойка.

Назва деревце склалася, ймовірно, під впливом того, що у цьому обряді могло виступати зрізане молоде дерево. Ця назва дозволила дослідникам розглядати весільне гільце у символічному значенні. Так вбачали в обрядовому деревці наслідки райського й хресного дерева⁵. Весільне ж гільце іноді так прямо і називається райське деревце або різка хрещаста⁶.

Деякі вчені⁷ вважали весільне гільце предметним символом Світового дерева, Дерева життя. Як символ Дерева життя воно пов'язується з культом предків⁸. Деревце у цьому випадку виступає посередником у взаємозв'язках світів.

О. Афанасьєв проводить паралель «дерево — сім'я, родина». Він зазначає, що розмноження сім'ї, роду здавна порівнювалося з паростками, які пускає з себе дерево. Внаслідок цього, стовбур (пень, корінь) виступає

в епічній поезії символом батька або предка, а гілки — символом дітей та нащадків. Це відбилося і у мові. Так, у готській — *ans* «предок, родоначальник» і, разом з тим, «деревина, сук», у чеській — *hol, hole* «гілка, палка», а *holek, holka* «хлопчик» та «дівчинка», у лужицькій — *hole, golje* «дитя», *holk* «парубок», *holca* «дівчина»⁹. З цього і випливає взаємозв'язок з Деревом роду, де кожна гілочка чи квіточка позначає певного родича, а все дерево є втіленням родоводу певної людини. Порівнювання дітей з гілками є звичайним явищем у народній пісні. Найпростішим є тричленне позначення Дерева роду — стовбур з трьома гілочками: батько, матір і на вершечку дитя. Цю ж схему ми помічаємо і у традиції виготовлення весільного гільця. Крім того, О. Афанасьєв вбачає у весільному гільці ще й міфологічний образ хмар, які уподібнюються велетенському дереву¹⁰.

О. Потєбня, підтримуючи цю ж міфологічну теорію, визнає безсумнівним вплив книжних християнських, апокрифічних джерел на народну словесність. Проте він сумнівається в тому, чи були вони єдиними¹¹.

Визнаючи легендарно-апокрифічні впливи М. Сумцов не вважає їх суттєво важливими, припускаючи, що вони мали місце в більш пізній час. При цьому він вважає ймовірним, що деякі малочисельні явища поезії та обряду зумовлені дуже давньою язичницькою міфологією. Проте дослідник має деякі сумніви щодо філософської спроможності давніх слов'ян, оскільки вони жили у лісі й молилися у лісі, причому дерева були постійним зовнішнім оточенням молінь та жертвопринесень¹².

М. Сумцов говорить про дуже давній слов'янський звичай вінчати молодих обведенням навколо ялини чи дуба. На підтвердження цієї думки він наводить приказку, напевно, ранньохристиянських часів: «Венчали вокруг ели, а черти пели»¹³. Вчений зазначає, що обходження навколо зеленіючого дерева входило до давньослов'янського шлюбного ритуалу й мало зв'язок з культом дерев та з обрядами поклоніння сонцю¹⁴. Отже, за М. Сумцовим, гільце в обрядовому вживанні символізувало бога сонця. На користь цієї думки говорить той факт, що навколо священного дерева водили хоровод, тобто описували коло — знак сонця¹⁵. Пізніше, коли це дерево чи його частина стали переноситися до хати у вигляді весільного гільця, то й там обходили кілька разів навколо столу, де воно розміщувалося, або й танцювали круговий танок «карагод»¹⁶. Тому гільце мало таке ж значення і відігравало в народному житті таку ж роль, як у більш пізній час іконопис та релігійна скульптура. Вважаючи весільне гільце одним з елементів обряду сонячного культу, М. Сумцов помічає прямий і безпосередній зв'язок з купальськими обрядами, свіччиним весіллям, травневим деревом західної Європи, різдвяною ялинкою та ін.¹⁷

Слід зазначити, що у давніх слов'ян саме весілля кожен рік справляв лише одне на рік, спільне для всіх пар, які одружувалися. Це спільне весілля відбувалося під час головного річного свята — народження сонця¹⁸. У праслов'ян воно мало назву **veselje*, букв. «веселощі». Згодом пора весіль відділилася від річного свята, але зберегла свою попередню назву. Найважливіші дії на честь цього свята припадали на період весняного рівнодення (кінець лютого — початок березня), тобто на традиційну масляну. Це збігалося з початком язичницького Нового року, який розпочинався з березня¹⁹. Можливо, й весілля, що означало початок нового циклу життя, відбувалося саме у цей час.

Відомо, що своїм богам язичники приносили жертви, тим паче у дні найбільших своїх свят. Характер цих жертв у різні часи був різним. На ранньому етапі обрядовою жертвою була людина²⁰. Пізніше у ролі жертви стали виступати птахи, потім тварини²¹ (серед тварин символом сонця був бик²²). Надалі обряди ставали більш гуманними. Замість живих людей, а потім тварин, приносили в жертву їх символи, одним з яких є зелене деревце чи гілка²³. Цим фактом, напевно, мотивується одна з діалектних назв весільного гільця *ріжки*. Заміною бика у весільному обряді став і коровай, жертвний хліб²⁴, який виступав одним із символів бога сонця. Жертвою ж богові було те, що його символізувало²⁵ (у нашому випадку — коровай та гільце). Тому й весільне гільце, яким прикрашали коровай, первісно могло виступати символом бога сонця та одночасно своєрідною жертвою на честь його головного річного свята.

Постає питання, яка ж із вищезазначених назв весільного гільця була первісною?

О. Потебня первісною вважає форму *ельце*, від якої, на його думку, утворилося *гільце* (*гильце*)²⁶. Подібної думки дотримується і П. Романюк. Аналіз назв цього атрибута у зв'язку із процесом його прикрашення, породою дерева, яке використовувалося для його виготовлення, особливостями обрядового використання у сукупності з іншими обрядовими реаліями, дав можливість зробити висновок, що самими давніми назвами весільного гільця є *йолка*, *хвойка*²⁷. О. Гура ж вважає, що форма *ельце* є результатом контамінації слів *ель* та *гільце*²⁸.

Я. Рудницький первісною вважає назву *вильце* (*вільце*). При цьому форма *гільце* виступає вторинною, хоча й вживається у рівноправному синонімічному значенні. На його думку, іменник *вильце* (*вільце*) є похідним від *вила* «господарське знаряддя з двома або трьома зубами», яке утворено від *вити* «крутити, плести» за допомогою суфікса *-ю* (пор. *мити* — *мило*; *витивила*)²⁹. На користь етимології Я. Рудницького можна навести той факт, що весільне гільце іноді мало три галузки. Напевно, своїм виглядом воно нагадувало *вила* з трьома зубами. Невипадково існують такі його назви як *трійчатка* або *різка трикінцева*.

Автори «Етимологічного словника української мови» вважають форму *вильце* похідною від *гільце*, утвореною в результаті контамінації слів *вити* та *гільце*³⁰, оскільки процес виготовлення, прикрашення весільного гільця передається, як правило, дієсловом *вити* (пор. вираз *вити вильце*, очевидно, з *вити гільце*). Назва *гільце*, за «Етимологічним словником української мови», виводиться (як і слово *гілка*) від псл. **golvь*, пов'язаного з **golvь* «голий»³¹. Отже, первісним значенням слова *гільце* було «голий прут», згодом — «гілка». Зважаючи на те, що язичницький Новий рік, а значить і весілля, припадав на початок березня, коли дерева ще стоять голими, тобто без листя, можна припустити, що для весільного гільця первісно використовувалася саме гола гілка, голий прут.

Таким чином, в обрядовому вживанні весільного гільця переплелися різні погляди слов'ян, зумовлені певними етапами розвитку світогляду. Ці погляди знайшли свій відбиток у фольклорній творчості, діалектних назвах та символіці весільного гільця.

Вікторія ШЕВЧЕНКО

Київ

¹ Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край, снаряженной императорским географическим обществом. Юго-западный отдел: Материалы и исслед., собр. д. чл. П. П. Чубинским. — СПб., 1877. — Т. 4. — С. 99; Желехівський С., Недільський С. Малорусько-німецький словар: В 2-х т. — Львів, 1886. — Т. 1. — С. 78; Грїмченко Б. Д. Словарь української мови: В 4-х т. — К., 1907—1909. — Т. 1. — С. 169; Здоровега Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. — К., 1974. — С. 87.

² Труды этн. экспедиции. — Т. 4. — С. 99—213; Здоровега Н. І. Зазнач. праця. — С. 87; Гура А. В. Терминология севернорусского свадебного обряда на общеславянском фоне: Автореф. дис...канд. филол. наук. — М., 1978. — С. 12—13; Романюк П. Ф. Лексика некалендарных обрядов Правобережного Полесья (на материале свадебного обряда): Автореф. дис...канд. филол. наук. — К., 1984. — С. 12.

³ Весілля: В 2-х кн. — К., 1970. — Кн. 1. — С. 286.

⁴ Труды этн. экспедиции. — Т. 4. — С. 99; Весілля. — Кн. 1. — С. 364.

⁵ Потебня А. Объяснение малорусских и сродных народных песен. — Варшава, 1883. — Т. 2. — С. 233.

⁶ Головацкий Я. Ф. Народные песни галицкой и угорской руси. — М., 1878. — Ч. 2. — С. 30—31; Русинське весілля // Основа. — 1862. — 4. — С. 26.

⁷ Романюк П. Ф. Зазнач. праця. — С. 12; Музиченко Я. Дерево життя // Українські символи. — К., 1994. — С. 62.

⁸ Латынин Б. А. Мировое дерево, Древо жизни в орнаменте и фольклоре восточной Европы. — Л., 1933. — С. 16; Штернберг Л. Я. Первобытная религия в свете этнографии. — Л., 1936. — С. 450—452; Велецкая Н. Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. — М., 1978. — С. 37—38.

⁹ Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу. — М., 1868. — Т. 2. — С. 478—479.

¹⁰ Там же. — С. 277—278.

¹¹ Потебня А. Объяснение малорусских... — Т. 2. — С. 233, 227.

¹² Сумцов М. Ф. Женитьба свечки // Киевская старина. — 1890. — Т. 7. — С. 83—84.

¹³ Сумцов М. Ф. Религиозно-мифическое значение малорусской свадьбы. — К., 1885. — С. 14.

- ¹⁴ Там же. — С. 14—15.
¹⁵ Афанасьев А. Н. Зазнач. праця. — Т. 1. — С. 137.
¹⁶ Труды этн. экспедиции. — Т. 4. — С. 148, 300; Весілля. — Кн. 1. — С. 107.
¹⁷ Сумцов М. Ф. Женитьба свечки. — С. 75.
¹⁸ Головацький Я. Ф. Виклади давньослов'янських легенд або Міфологія. — К., 1991. — С. 87; Сумцов М. Ф. О свадебных обрядах, преимущественно русских. — Харьков, 1881. — С. 61—69; Кавелин К. Критические статьи и рассуждения, относящиеся к народному быту, поверьям, праздникам и т.п. — СПб., 1859. — Ч. 4. — С. 184.
¹⁹ Велецкая Н. Н. Зазнач. праця. — С. 131.
²⁰ Там же. — С. 42—79; Зеленин Д. Тотемы — деревья в сказаниях и обрядах европейских народов. — М. — Л., 1937. — С. 3—24.
²¹ Велецкая Н. Н. Зазнач. праця. — С. 77, 122; Зеленин Д. Зазнач. праця. — С. 24—30.
²² Головацький Я. Ф. Виклади давньослов'янських легенд. — С. 52; Потебня А. Ф. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий. 1. Рождественские обряды // Чтения в Императорском об-ве истории и древностей рос. при Моск. ун-те. — М., 1865. — Кн. 2. — С. 31.
²³ Велецкая Н. Н. Зазнач. праця. — С. 77.
²⁴ Склярєнко В. Г. Етимологічні розвідки. 3. // Мовознавство. — 1994. — 6. — С. 15.
²⁵ Потебня А. О мифическом значении... — С. 63.
²⁶ Потебня А. Объяснение малорусских... — Т. 2. — С. 671; Його ж. О некоторых символах в славянской народной поэзии. — (Б. М.), (Б. Г.). — С. 115.
²⁷ Романюк П. Ф. Зазнач. праця. — С. 11.
²⁸ Гура А. В. Зазнач. праця. — С. 13.
²⁹ Rudnyk J. V. An Etimological Dictionary of the Ukrainian Language. — Winnipeg, Canada: Ukrainian Free Academy of Sciences, 1966. — P. 388, 390, 401, 626.
³⁰ Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука: В 7-ми т. — К. — Т. 1. — С. 376.
³¹ Там же. — Т. 1. — С. 513—514.

Євгенові МАЛАНЮКУ — 100

ГЕН НА ДЗВІНИЦІ...

...Ген на дзвіниці золотіє мітра,
 Спливає день, як миро на чолі,
 Молитвою безбуряного вітру,
 Любов'ю — сонцем грішної землі.

Стіна ж стоїть камінням нерушимим,
 Роззоряне склепіння несучи.
 На варті там — крилаті серафими
 Й Архистратиг, опертий на мечі.

ДО ПОРТРЕТУ МАЗЕПИ

...Срібна чуприна, чоло пророче,
 Ні, не порожній зір Ніоби —
 Зимні телескопічні очі
 Бачать майбутнього буряні доби.
 В панцир закуто груди і плечі,
 Тінню за ними — спалені крила,
 Серце юне і тіло старече
 Пурпур і бронза окрили.

Риму козацького сивий Марсе!
 Чули століттями, віщий гетьмане,
 Гул погребовий полтавського маршу
 Крізь Петербургу затруті тумани.
 Квітень не всує спалахнув у січні,
 О імператоре пізніх літ! —
 Вічна пам'ять плечам владичним,
 Що обіймали блакитний міт.

13.02.1932

СПОВІДЬ УКРАЇНСЬКОГО ЛИЦАРЯ

Внук кремезного чумака,
 Січевика блідий праправнук,
 Я закохавсь в гучних віках,
 Я волю полюбив державну.
 І крізь папери, крізь перо,
 Крізь дні буденні — богоданно
 Рокоче запорозька кров
 Міцних поплічників Богдана —
 Тих отаманів курінних,
 Що під гармати революцій

Уміли кинуть п'яний сміх
 В скривалене обличчя — муці.
 Чин залізна голова
 І з-під катівської сокири
 Жбурляла в чернь такі слова,
 Що їй мороз ішов за шкіру.
 Хто в дикий вихор гопака
 Втіляв життя назустріч степу,
 Й чия упевнена рука
 Зміщяла сивого Мазепу...

05.06.1924

Євген Маланюк